

експертиз не тільки суду й стороні обвинувачення, але також і стороні захисту, котра поки може тільки клопотатись про це.

Таким чином, залучення фахівців захисником (адвокатом) в кримінальному, цивільному процесах, а також при судовому розгляді справ про адміністративні правопорушення розширює можливість захисту осіб (сторін) та направлене на реальну змагальність судочинства.

Список літератури: 1. Махов В.Н. Использование знаний сведущих лиц при расследовании преступлений. М., 2000. 2. Арсеньев В.Д., Заблочкий В.Г. Использование специальных знаний при установлении фактических обстоятельств уголовного дела. Красноярск, 1986. 3. Грамович Г.И. Тактика использования специальных знаний в раскрытии и расследовании преступлений. Минск, 1987. 4. Щербаковский М.Г., Кравченко А.А. Использование специальных знаний в раскрытии и расследовании преступлений. Х., 1999. 5. Лисиченко В.К. Использование данных естественных и технических наук в следственной и судебной практике. К., 1979. 6. Закатов А.А., Оропай Ю.Н. Использование научно-технических средств и специальных знаний в расследовании преступлений. К., 1980. 7. Селина Е.В. Доказывание с использованием специальных познаний по уголовным делам. М., 2003.

Надійшла до редакції 01.08.06

О. М. Храмцов

ПСИХІЧНЕ НАСИЛЬСТВО У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ: ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ

Аналіз наукових досліджень, присвячених кримінальному насильству, уможливає висновок про те, що існує два основних підходи до цієї проблеми. Перший полягає в тому, що визначення поняття насильства в кримінальному праві є можливим і необхідним. Другий заперечує взагалі можливість єдиного розуміння кримінального насильства. Існують лише конкретні його прояви. Що ж стосується психічного насильства, то досить рідко застосовується цей термін (лише ч.2 ст.180 КК України вказує конкретно на психічне насильство як обов'язкову ознаку об'єктивної сторони). А між тим психічне насильство має безліч проявів, які є в тому числі і кримінально караними діяннями (погроза, примус тощо). Тому важливим є встановлення ознак саме кримінального психічного насильства, його форм та механізму заподіяння шкоди. Останнім часом цій проблемі були присвячені роботи В. О. Навроцького, А. В. Сердюка, В. В. Іванової, І. А. Петіна, Р. Д. Шарапова та інших. Одні автори ототожнюють поняття психічного насильства та погрози, інші вважають погрозу більш широким поняттям. Ми ж вважаємо, що «психічне насильство» є поняттям більш широким, ніж погроза, і саме з цих позицій аналізуватимемо його ознаки. Недостатньо уваги в роботах вчених приділялося внутрішній стороні психічного насильства, а саме особливостям його мотивації. Тому мета цієї роботи – встановити основні ознаки психічного насильства як кримінально-правової категорії.

Тривалий час зміст психічного насильства обмежувався погрозами як єдиним його проявом. Так І.Я. Фойницький вказував, що законодавство виділяє насильство фізичне від погроз, як насильства психічного [1, с.33].

В.О. Навроцький взагалі не відносить психічне насильство до насильства. На його думку, насильство виражається у фізичному впливі на потерпілого. Так зване «психічне насильство» – залякування, погрози заподіяти шкоду – цим поняттям не охоплюються. Підставу для такого тлумачення насильства у кримінальному праві дає насамперед сам закон. Адже в ньому окремо передбачається відповідальність за насильство і за погрозу його застосування, що вказує на розрізнення законодавцем насильства і погрози [2, с.10–11]. Ми не погоджуємося з такою думкою, адже окрім погроз закон передбачає відповідальність і за інші прояви психічного насильства. До того ж ч.2 ст.180 КК України прямо передбачає відповідальність за примушування священнослужителя до проведення релігійного обряду шляхом фізичного або психічного насильства. Психічне насильство визнається як кримінально-правова категорія, яку слід досліджувати.

Для кримінально-правової характеристики психічного насильства слід встановити основні його характеристики, до яких відносяться: об'єкт, якому заподіюється шкода, засоби, за допомогою яких заподіюється шкода; характер цієї шкоди; особливості мотивації таких дій.

В українській мові під терміном «психічний» розуміється те, що пов'язано з внутрішнім світом людини, її настроєм, почуттям; з порушенням психіки [3, с.1001]. У психології під терміном «психіка» розуміється психічне відображення об'єктивної діяльності і об'єктизування відображеного в поведінці, а людиною – в діяльності [4, с.108]. Об'єктом психічного насильства є саме психіка іншої людини. Саме об'єкт в першу чергу відрізняє психічне насильство від фізичного.

Більшість визначень поняття насильства вказують на таку обов'язкову ознаку, як вчинення дій «проти», «всупереч», «поза» волею потерпілого. Більш правильним, на наш погляд, є застосування двох останніх термінів. Ними охоплюють випадки: а) коли потерпілий усвідомлює вчинене стосовно нього насильство; б) коли потерпілий не міг усвідомлювати самого факту посягання.

І.А. Петін пропонує дати законодавче визначення поняття насильства, під якими слід розуміти дії у відкритій чи прихованій формі, спрямовані проти життя та недоторканності людини, мотивом яких є спричинення шкоди правам, свободам або законним інтересам людини [5, с.71]. Дуже доречною є вказівка на мотиви насильницьких дій. Але, на наш погляд, таке визначення мотивів насильства не відповідає їх справжньому змісту.

В.В. Іванова вважає, що юридично значимими ознаками злочинного насильства є: протиправність та суспільна небезпечність; навмисний характер; вплив на іншу людину; вплив всупереч або поза її волею; небезпечність для життя або здоров'я в момент застосування, позбавлення свободи; дії, які можуть спричинити шкоду здоров'ю різного ступеня тяжкості або смерть [6, с.16]. У свою чергу, Н.Іванцова до цих ознак додає: фізичний або психічний вплив; предмет впливу – фізична та психічна основи особистості; спрямованість насильства на свідомість та волю потерпілого; функція насильства – пригнічення (знищення) або примус [7, с.27].

Немає єдності думок і стосовно кримінально-правового визначення поняття психічного насильства. Одні автори вважають, що цим поняттям охоплюються лише погрози заподіяння фізичної шкоди [8, с.3], інші включають в це поняття і інші погрози (знищення майна, шантаж тощо) [9, с.5–6], треті включають в нього і інші насильницькі інформаційні дії, які не є погрозами [10, с.32]. Ми підтримуємо останню точку зору. Погрози є лише одним з проявів психічного насильства. Психічне насильство не обмежується лише погрозами нанесення фізичної шкоди. Це може бути і погрози знищення майна, шантаж тощо. Психічне насильство не обмежується і тільки погрозами. Способом доведення до самогубства може бути і систематичне приниження честі та гідності особи (фактично образа). Окремі вчені до психічного насильства відносять і гіпноз. Р.Д. Шарапов вважає, що психічний вплив – це вплив на організм іншої людини шляхом впливу на її психіку. Здійснення такого впливу можливе за допомогою психічних факторів зовнішнього середовища і складає зміст психічного насильства [11, с.50].

Основною формою впливу на психіку є інформаційна форма. Саме інформація здійснює вплив на відображальний (ідеальний) бік психіки, які призводять до різних наслідків у вигляді реакцій стресового характеру, психічної травми, різних негативних емоційних станів.

Окремі автори іншою формою психічного насильства визнають і позаінформаційну форму. Так, А.В. Сердюк до психічного насильства відносить електронну стимуляцію головного мозку, якщо вона застосовується проти або поза волею іншої людини. До психічного насильства він відносить одноразовий насильницький вплив на особу одурманюючими речовинами при дозах, які не є небезпечними для життя та здоров'я, і полягає не в заподіянні шкоди здоров'ю, хоча це також може мати місце, а в тимчасовій нейтралізації свідомості, в підкоренні її волі [10, с.38]. Але ми вважаємо, що електронна стимуляція мозку є не психічним, а саме фізичним насильством.

На законодавчому рівні вже дається визначення психологічного (не психічного) насильства. Так, Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» під психологічним насильством визнає насильство, пов'язане з дією одного члена сім'ї на психіку іншого члена сім'ї шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування, якими навмисно спричиняється емоційна невпевненість, нездатність захистити себе та може завдаватися або завдається шкода психічному здоров'ю [12]. У законі, на наш погляд, правильно вказаний об'єкт посягання – саме психіка іншої людини. Правильно вказуються і наслідки цих дій – емоційна невпевненість потерпілого або безпосередня шкода психічному здоров'ю іншої людини. Але не конкретно названі конкретні прояви психічного насильства. Погрози та залякування – це одні й ті ж дії. Термін – психологічне насильство, на наш погляд, не зовсім відповідає його змісту. Більш правильним назвати його саме психічним насильством.

Важливе значення для визначення психічного насильства як кримінально-правової категорії має співвідношення понять насильства та агресії. Розгляд цього питання, на наш погляд, дозволить визначити додаткові ознаки (суб'єктивні та об'єктивні), які характеризують психічне на насильство. Е. Побігайло вважає, що кримінальне насильство є передусім проявом базової агресивності людини. Насильство не є синонімом агресивності людини. Насильство не є синонімом агресії, тому що остання є поняттям більш широким [13, с.101]. Під агресивністю в психології розуміється психічне явище, яке виражається в прагненні до насильницьких дій у міжособистісних стосунках. Може проявлятися як ситуативний короткочасний психічний процес або стан. А може бути якістю особи і навіть рисою характеру як результат недостатнього виховання або симптом психічного захворювання [4, с.7]. Ця суб'єктивна ознака злочинного насильства має важливе значення як для його характеристики, так і для кваліфікації насильницьких злочинів. Серед видів агресії виділяють негативістську та інструментальну. Кожна з них має свою мотивацію. Для негативістської мотивації характерні мотиви ворожості та ненависті до іншої людини. Єдиним бажанням є бажання заподіяти шкоду потерпілій особі. Для інструментальної мотивації характерні інші мотиви ніж заподіяння шкоди, наприклад, корисливі при розбої та вимагательстві. Психічне насильство є лише одним із проявів агресії, тому ці мотиви притаманні і злочинам, які вчиняються за допомогою психічного насильства.

Спираючись на вищенаведене, пропонуємо наступне визначення поняття психічного насильства як кримінально-правової категорії: психічне насильство – це суспільно небезпечний, протиправний вплив на психіку іншої особи або групи осіб, який здійснюється з

негативістських або інструментальних мотивів в інформаційній формі всупереч або поза волею цих осіб, впливає на свободу їх волевиявлення або спричиняє психічну або фізіологічну травму.

Таке визначення поняття психічного насильства охоплює, на наш погляд, найбільш важливі ознаки психічного насильства і дає можливість саме з цих позицій оцінювати ознаки окремих його проявів (погроза, примушування тощо) та проводити їх відповідну кваліфікацію. Ми не вважаємо це визначення поняття психічного насильства ідеальним, ми лише зробив чергову спробу вказати на головні ознаки такого виду суспільно-небезпечних дій. Але безперечним є той факт, що психічне насильство, як і фізичне, слід визнавати самостійною кримінально-правовою категорією. У подальшому особливій уваги потребує дослідження конкретних проявів психічного насильства.

Список літератури: 1. Фойницький І.Я. Уголовное право. Посягательства личные и имущественные. СПб., 1907. 2. Навроцкий В.О. Понятия насильства та його врахування при кримінально-правовій кваліфікації // Роль ОВС у сфері запобігання та протидії насильству. Львів, 2000. 3. Великий тлумачний словник сучасної української мови. К., 2002. 4. Платонов К.К. Краткий словарь системы психологических понятий. М., 1984. 5. Петин И.А. Механизм преступного насилия. СПб., 2004. 6. Иванова В.В. Преступное насилие. М., 2002. 7. Иванцова Н. Основные положения концепции общественно опасного насилия в уголовном праве // Уголовное право. 2004. №4. 8. Гаухман Л.Д. Насилие как средство совершения преступления. М., 1974. 9. Левертова Р.А. Ответственность за психическое насилие в уголовном праве. Омск, 1978. 10. Сердюк Л.В. Насилие: криминологическое и уголовно-правовое исследование. М., 2002. 11. Шарапов Р.Д. Физическое насилие в уголовном праве. СПб., 2001. 12. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» // Відомості Верховної Ради України. 2002. №10. 13. Побегайло Э. Психологические детерминанты криминальной агрессии // Уголовное право. 2002. №1.

Надійшла до редколегії 19.06.06

О. О. Шевчук

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАСОБІВ ДИСТАНЦІЙНОГО СКАНУВАННЯ ПРИ РОЗКРИТТІ ЗЛОЧИНІВ

Сучасний стан злочинності вимагає пошуку нових підходів до боротьби з нею і нових методів розкриття злочинів. Аналіз стану боротьби зі злочинністю, розкриття злочинів свідчить про серйозні недоліки в оперативно-розшуковій діяльності. З цим пов'язані причини зміни якісних характеристик злочинності та труднощі щодо виявлення злочинів. Однією з головних з них є відставання методів розслідування злочинів від методів вчинення злочинів. Високий рівень згуртованості й організованості злочинних формувань, продумана система захисту від правоохоронних органів змушує шукати адекватні заходи боротьби з ними.

У сучасних умовах розвитку науки і техніки для оперативних підрозділів з'являються можливості застосування нових видів технічних засобів для фіксації інформації про злочин та осіб, які його скоїли. Сучасні технічні засоби уможливають отримання інфор-